

⁵⁰ Там само. – С. 184-186.

⁵¹ Винокурова Ф. А. Вказ. праця. – С. 48.

⁵² Ancel J. Op. cit. – Vol. 3. – P.201-202

⁵³ ДАОО. – Ф Р2242. – Оп. 1. – Спр. 1491. – Арк. 149.

⁵⁴ ДАОО. – Ф Р2242. – Оп. 1. – Спр. 1070. – Арк. 202.

⁵⁵ Ancel J. Op. cit. – Vol. 3. – P. 248.

⁵⁶ Винокурова Ф. А. Вказ. праця. – С. 49

⁵⁷ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнбарга. – С. 34

⁵⁸ Там само. – С. 73.

⁵⁹ ДАВО. – ФР1417. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 350-367.

Олег Суровцев
(Черновцы)

СОПРОТИВЛЕНИЕ БУКОВИНСКОГО ЕВРЕЙСТВА ВО ВРЕМЯ СОБЫТИЙ ГОЛОКОСТА: ПРИМЕРЫ, РАЗМЫШЛЕНИЯ И ПРЕОДОЛЕНИЕ МИФОВ

В статті на основі воспоминаний і документальних джерел доведено, що, оказавшись в годы Второй мировой войны с глазу на глаз со смертельной угрозой, буковинские евреи не были исключительно покорной, аморфной массой, многие из них сопротивлялись на личном или коллективном уровне немецким и румынским нацистам.

Ключевые слова: Голокост, гетто, депортации, „сигуранца“, викариат, „звезда Давида“, Транснистрия, „Джойнт“.

Oleh Surovtsev
(Chernivtsi)

RESISTANCE OF BUKOVYNIAN JEWRY DURING THE EVENTS OF THE HOLOCAUST: EXAMPLES, THOUGHTS AND MYTHS OVERCOMING.

Having explored abundant different historic sources, documents, the recollections of the people who had survived the Holocaust, previous research of Ukrainian and foreign scholars, the author investigated to a full extent the events and processes that had taken place involving Bukovynian Jews throughout World War the second. However, the history of the Bukovynian Jews also had its own unique story of resistance.

Key words: Holocaust, ghetto, deportation, Vicariate, „Star of David“, Transnistria, Joint.

УДК: 94 (477.85) „19”

Світлана Герезова
(Чернівці)

„АКТОР НОМЕР ОДИН” УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО КІНО (ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІВАНА МИКОЛАЙЧУКА)

У статті йдеться про видатного актора, кінорежисера і сценариста Івана Васильовича Миколайчука, 70-річчя від дня народження якого у червні 2011 р. відзначила вся українська громадськість. Його вважають своєрідним символом,

„актором номер один” українського поетичного кіно, яке здійснило в середині 60-х крутий поворот від офіційної ідеології до народної культурної традиції.

Ключові слова: національна культура, кіномистецтво, „поетичне кіно”, актор, кінорежисер, сценарій, тоталітарне суспільство, народні традиції, націоналізм.

**Іван – це була та особа,
навколо якої вже крутиться світ.**

Це була зірка, про яку мовчати не потрібно.

Тим більше сьогодні, коли ми шукаємо, чим ми славні!

Лесь Санін, режисер

Одним із найважливіших компонентів культури як сукупності створених людством цінностей є художня культура. Значення художньої культури у сучасному світі неухильно зростає, оскільки протистояти явищам бездуховності, зневаги до мистецьких надбань людства можна лише шляхом удосконалення творчих потенцій суспільства, усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей і розуміння перспективи гуманітарного розвитку культури.

У цьому контексті надзвичайно велике значення має кіномистецтво, хоча сьогодні часто можна почути твердження, буцімто українське кіно вмирає, або риторичні запитання критиків, наприклад: „Чи має якість реалістичне майбутнє кіноіндустрія в нашій державі?” тощо. Проте кінематограф – це мистецтво, основним завданням якого є висвітлення існуючих у суспільстві важливих національних, соціальних питань.

Приємно констатувати, що буковинський край має цілу низку особистостей, які принесли славу національній культурі у різних її галузях. У цьому контексті надзвичайно актуальним є звернення до постаті заслуженого артиста УРСР Івана Миколайчука, 70-річчя від дня народження якого 15 червня 2011 р. відзначила не лише буковинська, а й вся українська громадськість.

У нашій розвідці акцентується увага на творчій діяльності актора, кінорежисера і сценариста І. Миколайчука, що відбувалась у 60-80-і роки ХХ ст., – у період, який став одним із складних і суперечливих у розвитку української культури. Адже, не маючи своєї державності та перебуваючи в міцних лещатах тоталітарного режиму, їй довелося долати шалений опір комуністичної диктатури, всілякі обмеження і навіть репресії. Це негативно позначилося на рівні, якості, темпах розвитку культури в цілому та кожної з її складових зокрема.

Ім'я Івана Миколайчука тісно пов'язане з виникненням феномена в українському кіномистецтві, що отримав назву „українське поетичне кіно” – явище цікаве й трагічне водночас, витоки якого беруть початок з міфології давніх слов'ян, традицій українського фольклору, творчості раннього Олександра Довженка. Воно відзначалося складною метафоричною мовою, алегоричністю, значною кількістю символів, породжувало численні

дискусії, розділяючи фахівців на його однозначних прихильників і рішучих супротивників, яких у той час було більше. Проте час допоміг розібратися у справедливості цих думок і дати належну оцінку як появі поетичного кіно, так і значенню цього феномена у збереженні української культури. Заради справедливості зауважимо, що напрям поетичного кіно найяскравіше виявився у двох національних кінематографіях: грузинській („Древо бажань” – Т. Абуладзе) та українській¹.

Отож, саме І. Миколайчука вважають своєрідним символом, „актором номер один” українського поетичного кіно, яке здійснило у середині 60-х крутий поворот від офіційної ідеології до народної культурної традиції. „Я не знаю більш національного, більш народного генія”, – із захопленням відгукувався про нього відомий режисер Сергій Параджанов². Його називали „душею поетичного кіно”, „аристократом духа”, „блискучим самородком”. Більшість із ролей, які послала йому доля, увійшли до золоті колекції українського кіно, можливо, саме тому, що великий актор зумів ці ролі засвітити самобутніми, лише йому притаманними барвами. І. Миколайчук у створених ним колоритних образах став для української нації невмирущим позитивним героєм, який пробуджує національний дух українців. Саме тому дослідження основних віх життя та діяльності, розкриття рис характеру І. Миколайчука все більше привертає увагу дослідників.

Варто зауважити, що про І. Миколайчука міститься, хоча й досить стисла, інформація у довідкових виданнях районного та обласного рівня³, а також у 6-му томі „Енциклопедії історії України”⁴. Але прикро, що його ім'я навіть не згадується у довіднику з історії української культури В. Греченка та І. Чорного у розділі, присвяченому розвитку кіномистецтва у 50-ті – 80-ті роки ХХ ст.⁵

Перший документальний життєпис І. Миколайчука створила кінознавець, головний редактор журналу „Кіно-Театр” Лариса Брюховецька⁶. Книга „Іван Миколайчук” містить спогади, інтерв'ю, роздуми автора про неперерічну особистість кіномитця і розширює матеріал, вміщений у виданні 1991 р. із назвою „Білий птах з чорною ознакою”⁷. Цікаво, що презентація вищезазначеної книги відбулася у стінах Києво-Могилянській академії, де у студентське середовище органічно вписались відомі постаті, які стояли біля витоків українського кінематографа: режисери Роман Балаян та Юрій Іллєнко, мистецтвознавець Вадим Скуратівський та ін. Основним рефреном, що звучав у їхніх спогадах про І. Миколайчука, були слова про нього як про видатну постать. Життя його було прикладом того, як треба пройти життя митця чесно.

Отже, спогади його друзів-акторів, письменників, режисерів, дружини актора, заслуженої артистки України Марії Миколайчук, присвячені пам'яті великої Людини, якнайкраще дають можливість зрозуміти характер та досягнути велич душі й серця актора.

Надзвичайний інтерес являють матеріали

краєзнавчого характеру. У науковій розвідці використані розповіді Іванової сестри – Фрозини, яка опікується садибою-музеєм І. Миколайчука у с.Чорторія Кіцманського р-ну Чернівецької обл., а також вчителя-методиста Брусницького ЗНЗ І-ІІІ ст. імені Івана Миколайчука Марії Кубей. Остання підготувала цікаве видання „Карби про Івана” (2008)⁸, що доповнює відомості про І. Миколайчука, що базуються на місцевих матеріалах (у першій частині). Друга частина видання вміщує доробок М. Кубей та її вихованців – членів шкільної літературно-мистецької студії „Свічечка”, пов'язаний із популяризацією творчості видатного крайнина.

У рамках відзначення 70-ї річниці від дня народження І. Миколайчука на Буковині побачив світ бібліографічний покажчик „Іван Миколайчук”, хронологічні рамки якого охоплюють 1964-2011 рр. Видання містить 931 бібліографічний запис, матеріали про життєвий і творчий шлях Івана Миколайчука, фотоілюстрації. Довідник інформує про акторські та режисерські роботи митця, його сценарії. Зауважимо, що при підготовці покажчика використані довідкові та бібліографічні видання, художня та галузева література з кіномистецтва, періодичні видання⁹. Автором та упорядником видання є Алла Лупан. Вступні статті до покажчика підготували кінознавець Лариса Брюховецька та Тадей Сулятицький – колишній директор Чернівецького обласного музично-драматичного театру імені О. Кобилянської, де розпочинав свою акторську діяльність І. Миколайчук.

Проте при наявності широкої документальної бази, а також живих свідків розвитку творчої діяльності кіномитця І. Миколайчука поки що відсутнім є повне комплексне дослідження життя й творчості тієї особи, яка зробила неоціненний внесок не лише у розвиток українського кіномистецтва, а й у відродження духовності українського народу в умовах існування радянського тоталітарного режиму й пригнічення всього національного.

Народився Іван Миколайчук 15 червня 1941 р. у багатодітній родині в с.Чорторія Вашковецького (тепер Кіцманського) р-ну Чернівецької обл. Чорторію іноді називають селом, яке гостинно відкриває браму у Карпати. Хоча до гір ще далеко і довкола рівна, як стіл земля, однак рельєф самого села такий, що воно нагадує Карпати в мініатюрі¹⁰. Можливо, саме тому Миколайчука вважають „гуцулом”. Він любив своє село за „особливі” повітря, енергетику та „особливих” людей. Це звичайне українське село стало невід'ємною часткою історії національного кіно, оскільки в ньому І. Миколайчук знімав фільм „Така пізня, така тепла осінь”¹¹.

Саме його родина заклала в душу маленького хлопчика любов до рідної землі та її народу. Іванова сестра Фрозина згадує, що на „таємних” (це були повосенні роки) родинних вечорах їх батько вголос читав твори Шевченка. „Я не знаю чому, але Іван з дитинства був таким патріотом! Він у шість років співав „Ще не вмерла Україна”¹². Отримавши початкову освіту у рідному селі, Іван

продовжив навчання у Брусницькій школі. Після закінчення курсу навчання у татових штанах і кашкеті юнак приїхав до Чернівців “учитись на артиста”. Оскільки в обласному центрі не було відповідного навчального закладу, він вступив до музичного училища.

З дипломом за спеціальністю „хормейстер художньої самодіяльності” Іван прийшов до Чернівецького музично-драматичного театру імені О. Кобилянської, де під керівництвом Б. Боріна була створена студія для поповнення групи здебільшого місцевою молоддю. „Хрещеним батьком” у великому мистецтві для нього став народний артист УРСР Петро Міхневич, який одразу відчув великий талант у сільського юнака¹³. У студії також відбулося важливе для Івана знайомство – із Марічкою Карп’юк, яка згодом стала для нього не лише дружиною, а й вірним другом. „Він був ніжний душею і в той же час не по роках життєво мудрий. Без нього я б не відбулась як особистість... Він навчив мене правильно дивитися на життя і оцінювати власну творчість”¹⁴.

Щодо бажання стати саме актором, як пізніше згадував уже відомий актор І. Миколайчук, то „свідомий” інтерес до світу екрана прокинувся у нього уже в роки навчання в театральній студії: „Кіно здавалось мистецтвом високим і тонким... Я захворів „кінематографом”¹⁵. Виношуючи мрію стати справжнім актором, І. Миколайчук планував вступити до ВДКУ. Проте після відкриття влітку 1961 р. у Київському державному інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого новоствореного кінофакультету він прийняв рішення навчатися саме у Києві.

Відкриття цього факультету було зумовлено особливостями „ситуації” у суспільно-політичному житті країни, адже як відомо, друга половина 50-х – початок 60-х років в Україні стали періодом поступового національного-культурного відродження, могутнього імпульсу якому надало офіційне засудження „культу особи” Й. Сталіна. Промова М. Хрушова під час декади українського мистецтва в Москві на захист української мови була сприйнята як початок нової державної політики. Внаслідок послаблення ідеологічного пресингу з’явилась плеяда молодих митців і літераторів, у творах яких „завучала” свобода думки.

На початку 60-х років переживало творче та економічне піднесення і українське кіно, адже держава зрозуміла потребу змін у вітчизняній кіноіндустрії загалом і в діяльності Київської кіностудії зокрема. Розширювалось виробництво фільмів, наявна інфраструктура доповнювалась необхідними елементами, що включало й підготовку акторів на новоствореному кінофакультеті Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого¹⁶. Це було вкрай важливо для реалізації творчої молоді у кіно: відбувалась зміна поколінь, інтенсивно оновлювались кадри.

Українському кінематографу 60-х років нового звучання надали такі режисери, як Сергій Пара-

джанов, Юрій Ілленко, Леонід Осика, актори Іван Миколайчук, Юрій Шумський, Гнат Юра, Костянтин Степанков, Микола Гринько, Богдан Ступка та ін.

Не замикаючись у професійній діяльності, митці прагнули спілкування і політичного життя. Був створений Клуб творчої молоді, хоча існував він лише до 1964 р. (з наступного року почалися репресії проти творчої інтелігенції. – С. Г.)¹⁷, результатом його діяльності можна назвати посилення громадянського звучання у творчості українських митців радянської України. Вони докладали чимало зусиль для збереження національної культури. У Києві на той час сформувалось кілька неформальних мистецьких центрів, в одному з них центральною особою, лідером став кінорежисер С. Параджанов, знайомство і спілкування з яким, безперечно, вплинуло на формування світоглядної позиції І. Миколайчука, який з 1964 р. почав зніматися у кіно.

Щодо становлення І. Миколайчука як актора, то варто зазначити його навчання в акторській майстерні театального режисера народного артиста УРСР Віктора Івченка, який першим побачив у Іванові риси цікавої, неординарної на той час особистості у кіномистецтві. Саме він привів Миколайчука до С. Параджанова зробити пробу на головну роль у фільмі „Тіні забутих предків”, незважаючи на те, що на цю роль був затверджений москвич Г. Юхтін. „В одну мить, – згадував Параджанов, – він перевернув наші уявлення про образ Івана з твору Коцюбинського, перелив у наші зурбанізовані, міські душі свою карпатську силу, свою любов до матері, сестер, братів”¹⁸.

Блискуче виконання ролі Івана Палійчука у цьому фільмі стало свідченням акторського таланту І. Миколайчука. Втілюючи в образ власні душу й серце, актор зробив його надзвичайно переконливим. Л. Кадочникова (виконавиця ролі Марічки з „Тіней забутих предків”) зауважувала, що у ролі Палійчука мав бути „тільки Миколайчук. Інакше то був би інший фільм і все було би інше”¹⁹. Водночас актор зіграв роль молодого Тараса Шевченка у кінофільмі „Сон”, (автор сценарію – поет Д. Павличко, режисер – В. Денисенко). І хоча „худющий і зависокий” Іван не зовсім відповідав образу, актор так „перейнявся клопотами й настроями” Шевченка, так втілювався в образ свого героя, що ... став на нього схожим. Сміливе й сучасне трактування образу Кобзаря зробило фільм надзвичайним досягненням.

Перші ролі І. Миколайчука засвідчили різнобічність його акторського таланту. Створені ним образи були настільки різними, що „іноді здавалось: ці ролі грають різні актори. Поет, художник, бунтар, а в іншій – дитя природи, палке любляче серце, для якого все життя зійшлося в коханні”²⁰. Напевно, ці ролі не були випадковими у долі Івана: першими подарунками Марічки для майбутнього чоловіка були дві книги „Тіні забутих предків” і шевченківський „Художник”. Вона „ніби устигла йому долю...”²¹.

Кінофільм „Тіні забутих предків”, який за кордоном демонструвався під назвою „Червоні коні”, був показаний у багатьох країнах світу, мав надзвичайно великий успіх: 39 міжнародних нагород, 28 призів на кінофестивалях (із них – 24 Гран-прі) у двадцять одній країні й увійшов до книги рекордів Гінесса. Виконання головної ролі у фільмі зробило І. Миколайчука визнаним актором, проте участь у творенні шедевра не вразила зірковою хворобою молодого актора. Він залишався людиною, відкритою не лише для своїх друзів, але й для нових знайомств. Спокійно ставився до власної слави, мріяв працювати, зніматися, глибше осягати секрети кінематографа.

Визнання у світі стало свідченням того, що 23-річний І. Миколайчук змусив найширшу глядацьку аудиторію побачити в образі Палійчука носія традицій національної культури, ментальності, відчути душу українського народу. Не секрет, що саме це прагнула поховати у братській могилі „дружби народів» потужна радянська ідеологічна машина. Фільм „Тіні забутих предків” став маніфестом поетичного кіно, а І. Миколайчуку після розкриття образу І. Палійчука судилося стати своєрідним символом, „актором номер один” українського поетичного кіно. У створених ним образах билась жива думка, вимальовувалось національне обличчя, пульсував людський біль.

Крім знакового фільму „Тіні забутих предків” С. Параджанова (1964), в українському кінематографі з’явилися стрічки „Криниця для спраглих” Ю. Ілленка (1965), „Камінний хрест” Л. Осика (1968), які ознаменували собою унікальний феномен у кіномистецтві – „українське поетичне кіно”.

Проте уже в 1968-1969 рр. завершився перехід до жорсткого нагляду за культурою, що розпочався у 1962-1963. Ідеологічна цензура намагалася повністю заглушити паростки відродження, зокрема і в українському кінематографі. Тут варто навести цитату з документа, вміщеного у збірнику „Культурне життя в Україні. Західні землі”, проте, що в 60-ті роки „русифікаторський наступ йде розгорнутим фронтом. На Україні в державних установах майже не вживається для ведення справ українська мова... Україна, що дала світові Довженка, не має своєї національної кінематографії... Кращі культурні сили України, як правило, забираються до Москви. Великі матеріальні і духовні ресурси національних республік поставлені на службу „загальноросійській” культурі”, і далі жакливо звучать слова: „Справжня історія України закрита для народу”²². В цих умовах і довелося діяти небайдужій до багатостраждальної історії українського народу інтелігенції, яка намагалась у своїй творчості відродити національні традиції, зберегти рідну мову і культуру.

За словами відомого режисера М. Машенка, в мистецтві тривалий час діяла „беспощадна інквізиція”, а “кіно стало чи не найбільшим „рознощиком вірусу національного нігілізму на Україні”²³. Так, після фільму „Анничка” (1968) І. Миколайчука

звинуватили у націоналізмі. Палке “пояснення” щодо різниці між націоналізмом і патріотизмом не залишилося поза увагою партійного керівництва: його кваліфікували як „людину ворожої ідеології”²⁴.

С. Параджанов, Б. Брондуков, Л. Осика, І. Гаврилюк, К. Степанков, І. Миколайчук... Найважче було цьому своєрідному „акторському братству” у роки, коли відходила в історію „відлига” із певною свободою і можливістю творити і писати, що сформувала покоління, віддане не казенним ідеалам, а свободі культурного і духовного розвитку, здатне творчо і критично мислити. Тодішня влада не могла знищити їх фізично, проте робила все, щоб не допустити акторів з „національними” ідеями в українське радянське кіно.

Драматична доля спіткала фільми Ю. Ілленка „Вечір на Івана Купала” (1968), опинився під забороною „авторський” шедевр Кіри Муратової „Довгі проводи” (1971). Дратував владу, піддавався суворій цензурі й сценарист І. Миколайчук, адже як співавтор сценаріїв, він вкладав у них елементи оригінальності, самобутності, що було неприпустимим у часи „найкращої і наймогутнішої у світі радянської культури”. Зокрема, спільно з Б. Івченком ним був написаний сценарій до кінофільму „Камінна душа” за Хоткевичем у 1969 р., але фільм поставлений „чомусь” за іншим текстом; з постановником Ю. Ілленком – до кінофільмів „Білий птах з чорною ознакою” (1971), проте згідно з рішенням, прийнятим на розширеному засіданні Комітету з кінематографії при Раді Міністрів УРСР від 31 березня 1969 р., в якому вказувалось на необхідність „активізації зусиль всіх творчих працівників щодо більш вмілого і переконливого показу переваг радянського способу життя, животворного впливу комуністичних ідеалів на свідомість людей, на глибокий аналіз і нищівне викриття будь-яких проявів буржуазної ідеології”²⁵, було „рекомендовано” переробити сценарій до цього кінофільму.

Художня майстерність, образність кінофільму, його міжнародне визнання не давало спокою владі. Заборона його з формулюванням: „найбільш шкідливий фільм, знятий в Україні, особливо для молоді”, зробив І. Миколайчука ще популярнішим, проте ускладнив його життя. Він так і не отримав гонорар, а планував за ці гроші побудувати для матері хату... Травма залишилася на все життя, підірвала його здоров’я.

У 1972 р. І. Миколайчук знявся у фільмі „Про пала грамота” (сценарій І. Драча за твором М. Гоголя), який був створений у період, коли Україна остаточно переходила від певної свободи творчості до адміністрування, грубого втручання чиновників у творчий процес. Хоча ця „свобода” мала формальний характер, оскільки вже були розкритикованими „за ідейні помилки” кінофільми „Криниця для спраглих” Ю. Ілленка (із забороною до показу) та „Київські фрески” і „Intermezzo” С. Параджанова (із забороною знімати)²⁶.

Дедалі важче ставало І. Миколайчукові до-

водити своє право бути українцем як у творчості, так і в житті. Важким ударом для І. Миколайчука стала звістка про заборону працювати, а пізніше й арешт кінорежисера Сергія Параджанова.

У „Пропалій грамоті” актор у ролі козака Василя створив не стільки характер, скільки узагальнений образ „заступників простих людей” – козаків, після чого фільм опинився на полиці аж до 1984 р. І. Миколайчук працював над музичним оформленням фільму, де звучали народні пісні у виконанні музичного ансамблю – тріо „Золоті ключі” (за участю М. Миколайчук), ініціатором створення якого був він сам. Актор Ф. Стригун, який знімався разом з Миколайчуком у шести фільмах, а після „Пропалої грамоти» присвятив своє життя театру, на запитання, чому не склалася його подальша доля в кіно, зауважив: „Щоб зніматися у певній стрічці – треба мати однодумців у творчій групі. Іванові я дуже вірив, любив його, довірив би йому своє життя... Після нього я вже не бачив такого кіно, в якому хотілося б зіграти, і таких людей, з якими хотілося б це зробити”²⁷.

Реакційна політика у період так званого „застаю” методично знищувала українське поетичне кіно. Уже фактично не знімалися україномовні кінофільми, зокрема, з двадцяти фільмів кіностудії ім. О. Довженка – лише два-три. Керівництво, налякане зростанням політичної активності, посилювало боротьбу з інакодумством, „націоналізмом”, під яким фактично розумілося прагнення до національної свободи та реальної рівності, або й просто будь-який інтерес до національних проблем, власної історії, мови.

У 1973 р. відбулося певне „відлучення” І. Миколайчука від екрану: його ім’я негласно було заборонено для знімальних груп. Проте великий актор зумів зробити незабутньою для глядачів навіть незначну роль Любомира у фільмі „Захар Беркут” через втілення на екрані сили доброти й почуття справедливості.

Це був період страждань актора І. Миколайчука: він не умів пристосовуватися, знімався в порожній безбарвній картині. У нього з’являлися відчуття порожнечі, „повної втрати себе”²⁸. У 1979 р. Миколайчуку вдалося „вбити” дозвіл на зйомки кінофільму „Вавилон-XX”, сценарій до якого був написаний ним спільно з автором роману „Лебедина зграя” В. Земляком²⁹. Залишається загадкою, як І. Миколайчуку (сценаристу, режисеру і виконавцю головної ролі), вдалося в тих умовах зняти фільм, що став реалізацією його давньої мрії. Кінофільм був чимось більшим, ніж просто філософською притчею про життя і смерть. „Вавилон-XX” став шедевром поетичного кіно, що за своєю оригінальністю відбувся як вибух в українському кінематографі.

Після цього фільму посилювалися адміністративні утиски поетичного кіно, що сприймалося як „націоналістичний ухил” у культурі. У 1981 р. на кіностудії ім. О. Довженка І. Миколайчук нарешті отримав дозвіл зняти фільм (звичайно, після

втручання цензури) за сценарієм, написаним ще вісім років тому спільно із В. Коротичем до фільму „По той бік ночі”. Кінофільм з новою назвою „Така пізня, така тепла осінь” із значною „корекцією сцен” вже не мав такого успіху як „Вавилон-XX”³⁰. Сам І. Миколайчук після прем’єри фільму, відповідаючи на запитання, чому у фільмі зустрічаються затяжні паузи між кадрами, пояснював це так: „Усе це є результат дії цензорських ножниць... Якщо в тому чи іншому епізоді відчувалася патріотичний підтекст, його одразу ж прибирали чи „причісували”³¹. Але цим фільмом, що знімався в Чорторії, і в якому актор зіграв роль Григора, він намагався скласти данину й вдячність Буковині, розповівши про „любих його серцю людей”.

Розуміючи значення музичного оформлення у кіномистецтві, наповнював народною музикою, співом і танцями як свої власні фільми („Вавилон XX”, „Така пізня, така тепла осінь”), так і фільми, до створення яких був безпосередньо причетний („Білий птах з чорною ознакою” Ю. Ілленка, „Пропала грамота” Б. Івченка). Це дає підстави стверджувати, що він сміливо і впевнено продовжив реформу музики в кіно, започатковану С. Параджановим у „Тінях забутих предків”³². На початку 1980-х Миколайчук виношував задум фільму, де ритмічною основою мав стати пісенний фольклор його рідної Буковини. Називався він „Небилиці про Івана”. На жаль, здійснити не встиг...

Постановку цього фільму за його сценарієм, написаним у 1883 р., було дозволено лише восени 1986 р., але поставлено вже після його смерті Б. Івченком у 1988 р. Тут варто зазначити, що на вимогу М. Миколайчук ім’я її чоловіка, як сценариста, було знято з титрів: картина, на її думку, мало відповідала написаному у сценарії³³.

Зрозуміло, що, ставши улюбленцем народу, І. Миколайчук зі своїм „національним ухилом” ніяк не влаштував владу, адже тоталітарна система не терпіла чиєїсь популярності. До цього додавалася національна гідність актора. Його популярність набирала небезпечних масштабів і виходила з-під контролю ЦК і КДБ. Цим пояснювалася заборона і фальсифікація окремих його проєктів, зокрема „Небилиці про Івана”, в основі якого лежала творчість українського народу. І. Миколайчука звинуватили у відсутності у сценарії „концепційної чіткості у питаннях, що стосуються народного і національного в зів’язанні з націоналістичним” (за підписом головного редактора кіностудії ім. О. Довженка В. Сосюри – сина поета твору „Любіть Україну”...).

У 1985 р. Івана Миколайчука було ізольовано від акторської та режисерської роботи. Постійні потрясіння, заборони творчих задумів, „табу” на його фільми негативно впливали не лише на фізичне здоров’я ще молодого актора, а й на його моральний стан. 3 серпня 1987 р. І. Миколайчук відійшов у інший світ. Його поховали на Байковому кладовищі у Києві.

У 1988 р. І. Миколайчукові (посмертно) була

присуджена Державна Шевченківська премія за створення різнопланових національних образів у фільмах „Сон”, „Тіні забутих предків”, „Бур’ян”, „Комісари”, „Білий птах з чорною ознакою”, „Вавилон-XX”, „Така пізня, така тепла осінь”. Звання народного артиста він так і не отримав: через вирок, винесений йому – „націоналіст”.

У 2011 році Іванові Миколайчуку виповнилося б 70. За словами Ю. Ілленка (який, на жаль, теж відійшов у вічність), зацькований Миколайчук загинув, як і його друг, актор та режисер Леонід Биков, – у віці, коли тільки починають справжню творчість³⁴. Він помер на 47-му році життя. Майже як Шевченко, з якого почалася його кінематографічна діяльність. Майже, як Василь Стус... Кожен з них зробив неocenний внесок у розвиток нашої духовності, у велику скарбницю культурної спадщини українського народу, пішовши із життя у розквіті творчих сил.

Актор І. Миколайчук зіграв у кіно 34 ролі; створив дев’ять сценаріїв та дві режисерські роботи. Ставши відомим, актор не зрікся своїх переконань та світогляду, а опинився в центрі пошуків, які сміливо вгадали режисери в Україні, як і тогочасні поети, серед яких Ліна Костенко, Іван Драч, Микола Вінграновський, а також композитори, скульптори, художники. Він не загубився серед того кола, навпаки, став його окрасою, світлим і притягальним джерелом творчої енергії. Ці пошуки спиралися на міцну базу професіоналізму, знання світової культури.

Любов до рідного буковинського краю, рідної мови, незважаючи на ідеологічні заборони у тогочасному суспільстві, він переніс у своє кіно: в образи та сценарії, в музику, насичену українським колоритом. Він став „актором номер один” та душею українського поетичного кіно, що стало духовною основою для розвитку не лише українського кіномистецтва, а й заклало свої міцні цеглини у фундамент розвитку духовної культури всього українського суспільства відродженої України.

¹ Масол Л., Ничкало С. та ін. Художня культура України / За заг. ред. Л. М. Масол. – К.: Вища школа, 2006. – С.227.

² Параджанов С. Незважаючи на відстані // Літературна Україна. – 1987. – 20 серпня.

³ Дуб Р. Літературно-мистецька енциклопедія Кіцманщини. – Чернівці, 1998. – С.49-50; Миколайчук Іван Васильович // Іванюк М. Літературно-мистецька Вишниччина: Бібліогр. довідник. – Вишниця, 2001. – С.125; Миколайчук Іван // Хто є хто на Буковині? – Київ: Український видавничий консорціум, 2006. – С.33; Миколайчук Іван Васильович // Богайчук М. Література і мистецтво Буковини в іменах: Словник-довідник. – Чернівці: Букрек, 2005. – С. 177-178.

⁴ Миколайчук Іван Васильович // Енциклопедія історії України в 10-ти т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Т.6. – К.: Наук. думка, 2009. – С. 656.

⁵ Греченко В., Чорний І. Історія світової та української культури: довідник для школярів та студентів. – К.: Літера ЛТД, 2009. – С.399.

⁶ Брюховецька Л. Іван Миколайчук. – К.: КМ Академія,

2004. – 272 с.

⁷ Білий птах з чорною ознакою: Іван Миколайчук: Спогади, інтерв’ю, сценарії. – К.: Мистецтво, 1991. – 399 с.

⁸ Кубей М. Карби про Івана. – Чернівці: Прут, 2008. – 162 с.

⁹ Іван Миколайчук. Бібліографічний покажчик / Упор. Алла Лупан. – Чернівці, 2011.

¹⁰ На обійсті „білого птаха”: [Хата-музей І. Миколайчука в Чорторії] // Буковинське віче. – 2003. – 8 серпня.

¹¹ Лемешева Л. Боль преодоления: Іван Миколайчук // Профессия: актер. – К., 1987. – С.17.

¹² Ткачук М. Спогади про І. Миколайчука його старшої сестри Фрозини // Україна молода. – 2004. – 29 вересня.

¹³ Сулятицький Т. Чернівецький театр імені Ольги Кобилянської. Нарис історії. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – С.73-74.

¹⁴ Криворчук Г. Два перстені (Бесіда-інтерв’ю з М. Миколайчуком) // Україна. – 1995. – № 21-22. – С.3.

¹⁵ Фомін В. А поки що будуть сни... // Кіно-Театр. – 1997. – №1.

¹⁶ Брюховецька Л. Вказ. праця. – С.35.

¹⁷ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 24.

¹⁸ Параджанов С. Незважаючи на відстані // Літературна Україна. – 1987. – 20 серпня.

¹⁹ Кадочникова Л. Пісня долі // Білий птах з чорною ознакою: Іван Миколайчук: Спогади, інтерв’ю, сценарії. – К.: Мистецтво, 1991. – С.195-201.

²⁰ Брюховецька Л. Іван Миколайчук. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2004. – С.36.

²¹ Миколайчук М. Двоє на одинці з усіма (Мій чоловік – Іван Миколайчук) // Буковинський журнал. – 2001. – ч.1-2. – С.93.

²² Із звернення українських комуністів до всіх комуністичних і робітничих партій світу. З приводу русифікаторської політики на Україні. Грудень 1964 р. // Культурне життя в Україні. Західні землі. Т. II. 1953-1966. – Львів, 1966. – С.627.

²³ Мащенко М. „Нема пророка на Україні” // Соціалістична культура. – 1990. – № 7. – С.6-7.

²⁴ Гаврилук І. Він творив наш час // Культура і життя. – 1989. – 3 вересня.

²⁵ Касьянов Г. Вказ. праця. – С. 83-84.

²⁶ Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 1996. – С.246.

²⁷ Стригун Ф.: „Я не намагався грати святого” // Моллий буковинець. – 2002. – 22 жовтня.

²⁸ Брюховецька Л. Вказ. праця. – С.238.

²⁹ Земляк В., Миколайчук І. Вавилон-XX: Кіноповість за мотивами роману В. Земляка „Лебедина зграя” // Київ. – 2003. – № 6. – С.35-59.

³⁰ Орлова Є. Легенда українського кіно // Мистецтво в школі. – 2010. – лист. (№11). – С.23-28.

³¹ Див.: Бабух В. Біль і правда про Івана // Чернівці. – 2011. – 16 червня.

³² Ямборко О. Музика у фільмах Івана Миколайчука // Кіно-Театр. – 2010. – №4. – С.20-21.

³³ Тримбач С. „Вавилон, брате, Вавилон!” // Білий птах з чорною ознакою: Іван Миколайчук: Спогади, інтерв’ю, сценарії. – К.: Мистецтво, 1991. – С.391-392.

³⁴ Ілленко Ю. Про український кінематограф // Українська правда. – 2005. – 22 лютого.

Светлана Герегова
(Черновці)

„АКТЕР НОМЕР ОДИН” УКРАЇНСЬКОГО
ПОЕТИЧЕСЬКОГО КИНО
(К 70-ЛЕТНЮ ДНЯ РОЖДЕННЯ)

В статті йде про життя актера, кинорежисера та сценариста Івана Васильовича Миколайчука, 70-літній день народження якого відзначили в юні цього року всі українські громадяни. Це стало символом „актера номер один” українського поетичного кіно, яке змінило в середині 60-х років ХХ ст. крутий поворот від офіційної ідеології до народної культурної традиції.

Ключові слова: національна культура, кинорежисерство, „поетичне кіно”, актор, кинорежисер, сценарій, тоталітарне суспільство, народні традиції, націоналізм.

Svitlana Geregova
(Chernivtsi)

„ACTOR NUMBER ONE” OF THE UKRAINIAN
POETIC CINEMA (DEDICATED TO 70th
ANNIVERSARY OF IVAN MYKOLAICHUK)

The article deals with the life and activities of our countryman Ivan Mykolaichuk – an actor, film-director and screenwriter, whose 70th anniversary was widely observed by the Ukrainian society. Ivan Mykolaichuk is believed to be a symbol for an entire generation of Ukrainians, „Actor Number One” of the Ukrainian Poetic Cinema, dramatically being changed from official ideology to a folk cultural tradition.

Key terms: national culture, cinema art, Poetic Cinema, actor, film-director, scenario, totalitarian society, folk traditions, nationalism.

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ДОПОМІЖНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94 (477): 94 (478)

Ігор Возний
(Чернівці)

ЗАЛІЗОРІБНЕ РЕМЕСЛО ТА ВИРОБИ З ЧОРНОГО МЕТАЛУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВІДКРИТИХ ПОСЕЛЕНЬ Х – XIV СТ. НА ТЕРИТОРІЇ МІЖ ВЕРХНІМ СІРЕТОМ ТА СЕРЕДНІМ ДНІСТРОМ

У статті досліджується розвиток залізоробного ремесла на сільських поселеннях Х – XIV ст., зокрема конструкції залізоплавильних горнів типу „вовчі ями”. Описується номенклатура залізних виробів, виявлених на сільських пам’ятках краю, пов’язаних з різними галузями матеріальної культури: побутові предмети (ножі, личини від дверних замків, дужки до дерев’яних відер), знахідки озброєння і спорядження коней (вістря стріли, арбалетні болти, наконечники списів, вістря сулиці, сокира).

Ключові слова: „вовча яма”, лімоніт, криця, долото, ніж, коваль, наконечник стріли, сокира, арбалетні болти.

Дослідження теренів Північної Буковини дає можливість реконструювати давню картину економічного життя його населення. Правда, про розвиток різних галузей ремісничого виробництва частіше доводиться судити за знахідками готових виробів, ніж за виявленими майстернями. Це в значній мірі ускладнює вивчення процесу розвитку ремесла. Місцеве виготовлення тих чи інших предметів не завжди може бути доведено. За всі роки розкопок на Буковині тут виявлено більш чи менш значні скупчення сировини, напівфабрикатів та інструментів, які дозволяють розглядати їх як комплекс ремісничої майстерні.

Залізодобувне та залізоробне ремесло. Серед членів родового колективу раніше інших відокремились *металурги*, які могли обробляти болотяну руду, широко розповсюджену в Східній Європі, і завжди супутню лісу. Південний кордон її поширення співпадає з південним кордоном лісостепу¹. Тут вона зберігала своє промислове значення аж до ХVIII ст.² Болотна (озерна, дернова, лугова) руда (лімоніт) – бурий залізняк органічного походження, залізні відкладення на корінні болотяних рослин, які містять від 18 до 40% заліза. За своїми технологічними якостями болотяна руда була найбільш придатною сировиною для примітивної металургії, оскільки вона належала до легко відновлюваних порід, залягала на незначній глибині і тому була досить зручною для добування. Виплавлення заліза з руди починається при температурі всього 400⁰, а

при 700⁰-800⁰ утворюється тістоподібне залізо³. Це важливо для виробництва заліза сиродутним способом. Суть його полягала у відновленні оксидів заліза. В горні завантажували шарами подрібнену руду і деревне вугілля, підпалювали і через сопла нагнітали повітря. У результаті горіння утворений окис вуглецю (СО), піднімаючись вгору, нагрівав руду та вугілля і вступає з ними у хімічну реакцію $Fe_2O_3 + 3CO \rightarrow 2Fe + 3CO_2$. При цьому окис заліза відновлювався до металеві маси, а порода руди ошлаковувалася і відокремлювалася від металу⁴.

На багатьох пам’ятках межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра виявлені залишки, пов’язані зі збагаченням руди й виплавою заліза. Вони виступають на зораному полі у вигляді скупчень шлаків, фрагментів криці. Шлаки відомі на селищах Х ст. Кулішівці (ур. Леонтієве), Кіцмані (ур. Верхній Кут), XII – першої половини XIII ст. – Шишківці (ур. Клин), Непоротове (ур. Галиця, Труфанова Криниця), Валява (ур. Шкароба), Іванківці (ур. Бавки), Чорнівка (ур. Пуста Чорнівка), Малий Кучурів (ур. Осередок), Горохівці (ур. Коропово), Погорілівка (ур. Борцівка) (фото 1, 1), Репуженці, Владична (ур. Дворище). Залізоробне ремесло відродилося на досліджуваній території після монголо-татарської навали. Залишки шлаків і виробничих печей відомі на території поселень XIV – XV ст. Керстенці (ур. Селисько), Михайлівка, Карапчів (ур. Городок), Ожеве (фото 1, 2), Дубівці тощо⁵. Причому значна кількість шлаків та криці може свідчити, що окремі поселення були досить значними залізоробними центрами. Серед них можна відзначити Клішківці (ур. Галич), Ожеве, Чорнівка (ур. Пуста Чорнівка). Так, на останньому поселенні знайдено значну кількість залізних шлаків, які свідчать про наявність там колись ремісників, що обслуговували населення всього гнізда-общини. Тому можна стверджувати, що це поселення було господарсько-виробничою частиною феодального замку. Добування руди і виробництво заліза, за свідченнями писемних джерел, залишалося переважно сільським промислом. У його організації обшині належало провідне місце. Продукція металургії поступала до споживачів як безпосередньо від виробників, так і через феодалів-вотчинників, які відчужували частину кричного заліза від залежних селян⁶. Свого часу Б. О. Рибаків вказував, що сільські ковали обслуговували район у радіусі 12-15 км.⁷ Приблизно таку ж територію займав Чорнівський адміністративно-господарський комплекс. Аналогічна картина простежена на великому поселенні поблизу Ломачинського городища. Тут, на поверхні культурного шару, виявлено скупчення залізних шлаків⁸.